

Разнообразие III

Понятие. В предходните две есета, озаглавени „Разнообразие“, бе разгледана идеята за контекст през едно конкретно понятизиране, в което се разгръщат пет основни характеристики: **(1)** Контекстът е количествено *многообразие*, **(2)** Качествено *разнообразие*, **(3)** Той е *условна синтетична цялост*, **(4)** Освен това е винаги *дистекстуален* – външно или понякога дори вътрешно, **(5)** И е *уместна свързаност (релевантност)* – тъкмо с това най-сетне се разграничава аморфната идея за общо културно разнообразие (1–4) от понятието за контекст (1–5).

Обръщам внимание, че с въвеждането на втората характеристика (разнообразие) се предполага наличието на първата (многообразие), но количествените аспекти не могат да бъдат редуцирани до качествени, така че (1) трябва да се отдели от (2). От друга страна, макар че *релевантността* е самостоятелен момент, то тя всъщност е обогатяване, детайлизиране и усложняване на *съвместимостта* между (3) и (4), тоест наблюдава се надграждане върху вече съществуващи или пък върху празни, липсващи структури. Във връзка именно с надграждането и допълнителното учленяване в предходното есе бяха представени: **(5a)** субектност¹, **(5б)** наличие на преценка,

¹ Важно е да се припомни, че субекти (би могло да) има – като присъствия в културното разнообразие – още при първите четири компонента (1–4). Това, което се казва в (5a), е нещо различно: самата субектност като отношение е *конститутивна за контекстуалното*. Обръщам внимание, че все още не става дума за субективност или субективно преживяване – това е допълнително усложняване, което трябва да се разгледа самостоятелно. Субект, субектност, субективност не е някаква йерархична или аналитична последователност, нито пък е хронология или форма на произход (кое от кое произлиза). Става дума за функционална разлика от идеален тип, която позволява да се разграничат важни сродни философски понятия. А това означава, че едновременното им съ-

(5в) двойственост. Освен това, погледнато от друга гледна точка, „релевантността“ въвежда нови моменти в сравнение с формално-количественото понятие за множество (*set*): ако до (1–4) всички характеристики биха могли все пак да се опишат по-абстрактно през теория на множествата, то (5) предлага всъщност обогатяване със самото въвеждане на уместността, усложняването на свързването и на самите обекти.

Цели. В по-стари публикации контекстът бе описван по-типично през *културните условия за възможно или действително съществуване или проявяване*, но в тази поредица от есета целта е едновременно по-обща и по-внимателно подбрана – стремежът е „контекст“ да се разграничи по-ясно от „хронотоп“ или от разбирането за „културни условия“; по подобие на вече осъщественото разграничение спрямо общото разбиране за „условия“ или, да кажем, спрямо математическото или физическото разбиране за „поле“. Това е промяна и в гносеологичните, и в онтологичните цели. По-конкретно понятието се генерализира до *уместна свързаност на някакво разнообразие*. Много е важно обаче да се уточни, че такъв израз е единствено съкращение, а не дефиниция. Същото се отнася и когато се казва, че контекстът е релевантно разнообразие², или по-прецизното: контекстът е условна цялост на релевантно разнообразие – това са само по-удобни изрази, защото понятието, което представям, трябва да съдържа и петте надграждащи се характеристики.

Всичко дотук показва, че историческите обстоятелства; речевите актове в тяхната употреба; разбирането за контекстуалност в роботиката и в изкуствения интелект; географско-пространствените анализи; наратологичното схващане за релевантност; трансцендентално-феноменологичното или екзистенциалното разглеждане на опита; мрежовото третиране на обществото и съзнанието; дори интер-

ществуване не само не е отхвърлено, а дори се предполага. В предходното есе беше уточнено, че и (5б) *преценка*, и (5в) *двойственост* присъстват в рудиментарна форма преди (5), но в релевантността те са значително усложнени.

² Не споменавам изрично „култура“ или „културно разнообразие“, както се случи в предходното есе, тъй като това също се подразбира (в някаква минимална форма) през вече уточненото понятие за релевантност. Ако пък културата се схваща единствено като *историческото развитие на човешката теория и практика*, тогава тя може да се разглежда като частен случай на разбирането за „динамичен контекст“.

претирането на контекста като определящ стойностите по истинност в логиката или пък теорията на категориите в математиката – всички те ще бъдат частни случаи на едно *по-общо разбиране*. Ключовият въпрос в рамките на такъв тип контекстуална философия става „Защо нещо е релевантно?“ или пък „Защо се разглежда като условна синтетична цялост въпреки неговата дистекстуалност?“, а оттам следват още множество други аналитични техники или синтетични опити: „Кога и как нещо е уместно?“, „Как се съотнасят асоциациите по между си и дали образуват допълнителна структура?“, „Може ли да оставим празни (липсващи) отношения в системата?“, „Как контекстът се справя със случайността?“, „Колко значимо е разнообразието?“.

Целта на това трето есе е да представи накратко някои типични познавателни особености, а после да скицира основните характеристики на съществуването, които контекстуалният подход оголва.

Гносеология. От една страна, ясно е, че най-типичните примери и аналогии за контекстуалност са времепространствени и са свързани пряко с културните условия – за хронотопичността има много добри емпирични и концептуални основания (контекстът на Първата световна война е различен от този на Втората световна война и те ще са различни от някоя следваща световна война). От друга страна, генерализацията през горните пет характеристики може да покаже по-отчетливо философския обхват и дълбочина на понятието, както и неговата извънхронотопна евристичност (контекстът на десетичната бройна система е различен от този на силогистиката). Накратко, времепространствените проявления са просто частен случай.

Но тогава кое не е контекст? Всичко ли може да се назове така? Не. Още в предходното есе стана дума, че конкретният контекст е винаги ограничен ресурс: *не всичко е свързано, не всичко е релевантно*. Контекстът работи през изключване, той е винаги локален, тоест външно дистекстуален, дори и когато изглежда много аморфен, без напълно фиксирани предели и не може дори постфактум да се прокара ясна граница, а по-скоро става дума за облачно или флуидно преминаване от един тип уместност към друг, за област на намаляваща релевантност, за временно пропускане на маловажни отношения и т.н.

Същевременно *всяко условно цялостно и релевантно разнообразие* може да се разглежда като контекст. Веднага следва очевидното: **(I) Всеки типичен текст е контекст** (обратното не е вярно), както

и закономерното, че **(II)** *Всеки един текст формира очакване за контекст*. Тази разлика между I и II – между „типичен“ и „всеки един“ – е ключова и показва влиянието на опита върху формирането на контекстуални очаквания. Но нека илюстрирам някои известни познавателни особености чрез следния специално конструиран параграф:

Често имаме работа с математически обекти, които избираме свободно по наше желание от някое множество от обекти S : дъх на похот, измама и нищета, дъх на реквизити от цирк и антиквариум. Същевременно, когато се навлезе по ул. „Пиротска“, то попадаме на тези ючбунарски жени, товарни животни на мизерията, с тежки коремни, с криви крака и може веднага да се приеме, че Ω е множеството на елементите w , които ще наричаме елементарни събития, а F е избелелият дъх на силни парфюми и изпотени тела, които се стелят ниско до тротоара в сладка и противна мъгла, удавяйки душите ни във фантомите на греха. Ние обаче няма да се впускаме в каквото и да е обсъждане на аксиомите, а ще последваме Милица, която за пръв път идеше в Ючбунар и с изумление гледаше наоколо, ако и да е много добре известно, че системата на рационалните числа е в много отношения несъвършена.

(а) Първо, това е текст, който в своите части, е относително разбираем. При това не само отделните думи имат смисъл, но и цели изрази или дори изречения звучат достатъчно ясно. С лекота можем да отделим сегменти, които са самостоятелни като значение и дори да ги разгледаме като отделни контексти. **(б)** Същевременно е трудно да се установи връзката между някои части, въпреки че са синтактично свързани по коректен начин. Ако използваме характеристиките, които бяха изведени, то тук е затруднено свързването на разнообразието от значения и референти в някаква „условна синтетична цялост“. Може да се каже, че въпреки текстовите връзки интуицията ни е за дистекстуалност. Добре е да се уточни, че тя може да се разглежда като вътрешна дистекстуалност, доколкото мислим един конкретен пример, но бихме могли да я третираме и като външна – достатъчно е да се опише начинът как е създаден този параграф, в който са използвани откъси от Ричард Курант, Хърбърт Робинс, Чавдар Мутафов, Андрей Колмогоров, Иван Вазов, Уолтър Рудин и Лев Троцки. Съществено е, че не само значенията, но и референтите изглеждат несъответстващи помежду си. Да, този откъс изглежда произволно записан и на пръв поглед безсмислен в своята цялост, но е добре да се отбележи, че много често се изправяме пред сходни (неидентични) трудности, когато трябва да разбираме някакво ново изложение:

ние се опитваме да изградим условна синтетична цялост, въпреки че непосредствено все още не я наблюдаваме. Опитваме да открием и релевантната ѝ структура. **(в)** Същевременно сглобяването и редактирането на този полушеговит текст имат определена функция в рамките на това есе – да я наречем „илюстративна“. Реално параграфът попада в по-широк контекст, с оглед на който „неразбираемостта“ му е разбираема на метаниво и донякъде оправдана именно като илюстрация. Разбира се, подобен откъс може да има и всякакви други функции – на евристичност, изненада, шега, игра, парадокс. **(г)** От последните три бележки става видимо, че семантичните, синтактичните и прагматичните аспекти на контекста взаимно се обуславят: най-малкото синтактичността може да бъде поставена под въпрос семантично (или обратното), но пък може да има прагматични основания това да (не) бъде направено. Пред нас е едно от предимствата и усложненията в контекстуалния подход – *той не е атомарен*. **(д)** След началното усещане за дистекстуалност – и ако игнорираме за момент прагматичната функция, описана във **(в)** – читателят може да прочете отново и отново примера, опитвайки се да свърже по-добре тези части, които изглеждат изначално несъизмерими. Той дори би могъл постепенно да постигне някакъв *апофеничен успех*, ако не подозира за фриволното му създаване (или дори въпреки него). Може например да заподозре, че това е някакво скрито и закодирано послание, че има специален шифър или че се разиграва литературен експеримент, или да допусне, че значенията са необичайни и различни спрямо типичната езикова практика. Нищо от това не би било изненадващо, защото ние можем 1) както да привидим или да си въобразим несъществуващи отношения или обекти – като това се случва достатъчно често, 2) така и да открием трансцендентални или природно обективни връзки дори там, където в началото не сме виждали друго освен *липсващо отношение* или *произволно свързване*. И в двата случая обаче се започва (поне привидно) с усещане за неуместно свързване.

Но защо ни е необходимо повторно четене, с какво повторението може да помогне в такава дистекстуална ситуация? То е или обновяващо разбиране и съобразяване – след някакъв вид нов анализ, допълнителна проверка, експеримент, преосмисляне, разшифроване, (де)компресиране, – или пък ние просто свикваме да свързваме определени обекти, събития, функции с други обекти, събития, функции. И в двата случая това, което не е било свързано, започва да се свързва. Ето една изключително важна *двойна характеристика* на контексту-

алното. Между другото такъв тип противопоставяне – между обективност и навик – има своя емблематичен исторически пример в разминаването между Дейвид Хюм и Имануел Кант по въпроса за природата на каузалността (в случая обаче „свързването“, за което става дума, не е необходимо трансцендентално в кантиански смисъл). В края на XVIII век този проблем се разглежда също модално – като разликата между контингентно и необходимо. Това потвърждава интуицията, че можем да мислим прехода от силна вътрешна дистекстуалност към по-кохерентен контекст като преход от случайни връзки или липсващи връзки към обусловени връзки или конструирани връзки – в частен случай такъв процес може да се нарече „съобразяване“ и понякога води до разбиране.

Онтология. Ще припомня, че контекстуалният подход има неотклонно и засилващо се влияние от XIX век насам – като в началото това все още не е онтология, а е предимно историзиращ метод и поради това в повечето случаи контекстът се е отъждествявал с хронотоп, но структурните и системните техники, особено в средата на XX век, опитват да постигнат по-голяма философска абстракция, чиято практическа кулминация е например в съвременните разработки върху изкуствения интелект и невронните мрежи. Разбира се, от философска гледна точка не е нужно да се избира между тези два подхода (хронотопен и нехронотопен), доколкото те очевидно могат и да се допълват.

Има множество причини и фактори за целия този исторически научен процес, но сред тях със сигурност е все по-засиленият интерес към темите за *сложността* и *случайността*. Ключово е да се отбележи, че контекстуалната онтология включва задължително и двете теми. Ако контекстът е ограничен ресурс, то това автоматично означава, че неговата дистекстуалност изисква *винаги да има нещо външно*, а по правило всички външни интервенции са ситуативно контингентни и от гледна точка на контекста биха могли да бъдат по друг начин. Освен това, както вече беше посочено в предходните есета, при по-сложните контексти се заражда по правило и вътрешна дистекстуалност. В история на философията тя често е била понятизирана не като празно отношение, а като разлика, несъответствие, несъвместимост, несъизмеримост, противоречие и т.н. (със сигурност обаче празното отношение е ключов елемент и той не бива да се редуцира до други понятия). Може да се запази думата *конюнктура* за

всички тези случаи, в които се прикрива дистекстуалността или се пропускат – идеологически или несъзнателно – празните отношения, противоречията, несъизмеримостта. Като не пречи прикриването да се осъществява под формата на отместване или опит за заместване, тоест създаване на други, експлицитни противоречия, които да потулят травмата. Като цяло анализът на контекста опровергава критически конюнктурата.

И така, този тип онтология включва като необходими моменти петте фактора, които въведохме. Щом разликата между вътрешното и външното (между иманентно и неиманентно) е така определяща, то именно изброените характеристики трябва да са основание за такъв вид диференциация – в случая функцията се осъществява съвместно от (3), (4) и (5). Като най-прецизно, поотделно и детайлно това се извършва от *уместната свързаност*. Именно чрез (5) се определя по-внимателно кое единично нещо е контекстуално вътрешно или кое бива изключвано, пропуснато, защото не е уместно и съответно придобива външен статут. Но ролята на (3) и (4) може да бъде подриваща спрямо функцията на релевантността (5), а освен това нередко се случва така, че това, което разглеждаме като външна дистекстуалност, да се окаже нещо изтласкано или прикрита вътрешна травма.

Накрая е добре да се посочи, че такъв тип подход има своите неизбежни ограничения. Ето някои от по-важните. **Първо**, контекстуалната онтология не може автоматично да разглежда изцяло обективни природни процеси или условия; от тази гледна точка тя не е (абсолютна) метафизика, нито може да замести идеологията на природните науки. Тя би могла единствено да включва *част* от природните процеси или условия в зависимост от типа изследване; такъв тип социализация на природата е характерна още за философията на XIX век. Накратко, колкото и *контекстът* да се приближава до *условията* (или разбирането за поле), разграничението помежду им е незаобиколимо. **Второ**, от философска гледна точка не е *предварително* ясно какви биха могли да бъдат нетривиалните резултати от една диалектика на празното отношение, при която снемането има своите неизбежни прекъсвания, не всичко е свързано, има несъвместими или несъизмерими компоненти и контекстуалното не съвпада никога с универсалното. Това не е просто негативна диалектика (Адорно), това е проблем със самата диалектичност, доколкото предстоящото включва неизбежно и случайни фактори. **Трето**, аморфността на понятието „контекст“ остава нередуцируема и въпреки че то е изградено по-вни-

мателно през петте си характеристики, условността и субектността създават известен релативизъм, който действително може да бъде нежелан, съответно други подходи съзнателно биха го избягвали. Тук има, разбира се, типични решения: използване на големи бази данни с цел приближение до някаква относителна обективност; внимателна работа с аморфността чрез фигури, наративи и стил; представителни статистически извадки; вероятностни подходи. Тези примерни решения обаче не отменят посоченото ограничение.

Разбира се, използването на *уместната свързаност*, която надгражда останалите четири характеристики, има и своите ясни предимства³. **Първо**, чрез релевантността има възможност за разнородно свързване на разнообразието – това включва впечатляващо съчетание от относително обективни каузални отношения през корелативни наблюдения, до субектни преценки и оценки. Не само това, но релевантността в крайна сметка не описва само отношения: характеристиките на обектите или самите обекти също могат да бъдат релевантни или ирелевантни в рамките на даден контекст. **Второ**, такъв подход позволява внимателно степенуване или оценяване на тежестта на връзките – нещата не са с еднаква релевантност и именно тази разлика определя дългосрочно важни различия или приближения в политическите възгледи на хората, в психологическите състояния, в начина на съществуване, в разработването на мрежови системи. **Трето**, релевантността позволява лесно преминаване от абстрактно към конкретно ниво (или в частен случай – хронотопично) и съответно от конкретно към абстрактно. Това означава, че можем да третираме абстрактното и конкретното като континуум (а не като бинарна двойка), в който добавянето или премахването на релевантни характеристики и отношения постепенно променят природата на обекта, както и неговите взаимодействия. **Четвърто**, релевантността задава и втора континуална посока – тя не само може да позволи едновременно описание на статични и динамични системи, но и на двупосочно преминаване от единия към другия тип. **Пето**, тя предлага типично континуално разглеждане на модалните понятия (през теория на вероятностите). **Шесто**, и т.н.

³ В предходните есета бяха посочени достойнства, свързани с (1–4), така че няма да се спирам сега отново върху тях.

Заключение. С това есе приключва и началното скициране на понятието за контекст като **условна дистекстуална цялост на релевантно разнообразие**. Предстои постепенното експлициране на темите за случайността и сложността в рамките на контекстуалната онтология и допълнителни размишления върху диалектиката на празното отношение. Но като финална илюстрация за особеностите при този подход бих искал да посоча нещо за *контекстуалната автономност* (през нея се свързват едновременно няколко нишки, за които вече говорихме). Става дума за това, че всеки елемент или момент от контекста е същевременно условно автономен и би могъл да бъде изваден, откъснат: във всяка своя част контекстът може да напусне себе си. От друга страна, този елемент или момент никога не би могъл изцяло да се деконтекстуализира; казано накратко, *всяка деконтекстуализация е всъщност реконтекстуализация*.

Това изследване е финансирано от Европейския съюз – NextGenerationEU, чрез Националния план за възстановяване и устойчивост на Република България, проект SUMMIT BG-RRP-2.004-0008-C01.